

ПОСТМОДЕРНІЗМ: СПРОБА ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ

У запропонованій статті автором здійснена спроба філософсько-етичного аналізу феномену постмодернізму.

Постмодернізм є одним з основних об'єктів дослідження сучасної західної та вітчизняної філософії. Даний феномен пов'язаний з усуненням Абсолюту. Пошук спільного онтологічного простору у філософії, етиці, естетичності постмодернізму відкриває нові можливості переоцінки цінностей.

Сучасна епоха визначається дослідниками як постмодерна, вона характеризується докорінними змінами в усіх сферах людського життя. Тому постала необхідність верифікації основних моральних цінностей, ідеалів щодо нового розуміння людини і суспільства. У ході цього процесу піддані критиці абсолютні імперативи доби раціоналізму, а на теренах колишнього СРСР, зокрема, в Україні, етичні рудименти часів тоталітаризму. Епоха постмодерну відкрила необхідність пошуку нових відповідей на кантівські запитання: хто є людина, що є світ, хто є людина у цьому світі? Відповідно, виникла необхідність артикулювання сучасного етичного простору існування людини.

До числа західних дослідників, які фундаментально займаються постмодерністською проблематикою, насамперед належать Ж. Бодрійяр, Ж. Батай, Р. Барт, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, У. Еко, П. Козловські, Ю. Кристева, Е. Левінас, Ж.-Ф. Ліотар, Е. Макінтайр, Ч. Тейлор, М. Фуко та ін. На українських теренах даний феномен є недостатньо дослідженим, він найчастіше асоціюється з естетичною концепцією. Проте поява численних перекладів теоретиків постмодернізму українською та російською мовами розширює межі його сприйняття. У цьому зв'язку слід відмітити доробок українських дослідників І. Бичка, О. Варениці, Т. Гуменюк, Т. Гундорової, О. Забужко, С. Куцепал, С. Павличко, М. Савельєвої, О. Соболь та ін. Значний внесок в осмислення даної проблеми зробили російські науковці, зокрема, Ю.Бессонова, І.Льїн, Л.Карасев, Н.Маньковська, С.Родіонов та ін.

Оскільки феномен постмодернізму перебуває у процесі становлення, дана стаття є спробою його осмислення у філософсько-етичній площині на основі доробків дослідників постмодернізму щодо проблем сучасного світу, людини крізь призму плюралізму, ацентризму, хаосу, за принципами ризому, гри.

Необхідно розмежовувати поняття "постмодерн" і "постмодернізм". В цілому, якщо сучасний культурний стан фіксується поняттям "постмодерн", то стан ментальності, що його усвідомлює, – як "постмодернізм".

Метою даної статті є спроба окреслення нових етичних горизонтів сучасності, що впливають з особливостей постмодерністського світогляду.

Вперше **проблему постмодернізму у філософії** піднімає французький філософ Ж.-Ф. Ліотар у книзі "Постсучасний стан" (1979р.). *Основною рисою постсучасності Ж.-Ф. Ліотар називає втрату мета- чи макронаративами "сучасності" легітимуючої сили:* втрату віри у діалектику Духу, герменевтику змісту, звільнення людства, християнський метанаратив (натомість П. Козловські вважає християнське віровчення цілком сумісним з сучасною неklasичною філософією) та ін. Усі ці наративи ("оповіді") мали на меті забезпечення вкоріненою у майбутнє легітимацією певних норм моралі, суспільних інститутів, соціально-політичних практик, способів мислення. Таким чином, сучасність розглядається як проект, спрямований у майбутнє до певної мети. Одну з його цілей Ж.-Ф. Ліотар визначає у статті "Відповідь на питання: що таке постмодерн?" (1982): це створення переходів між гетерогенними "мовними іграми": пізнанням, етикою, політикою, тощо. Проте цей проект, як вважає філософ, був знищений ("Освенцим"). Після Освенцима неможлива жодна віра у метанаративи, але продовжують існувати безліч різноманітних мікронаративів. Останні уникають "кризи делегітимації", оскільки не мають легітимуючої сили [1:304]. У праці "Розлад" (1983), яку Ж.-Ф. Ліотар називає своїм основним філософським доробком, автор повертається від наративів до власне мовної практики, виробляє нову термінологію. У ході дослідження встановлює, що між різними жанрами дискурсу немає і не може бути ніякого єдиного метаправила. Сьогодні, на думку філософа, абсолютним гегемоном виступає економічний жанр дискурсу, якому протистоїть не свідомо людська воля, а гетерогенність режиму речень і жанрів дискурсу. Звідси впливає завдання філософа: допомогти знайти свою ідіому тому, кого пануючий жанр дискурсу прирік на мовчання [1:306].

Теоретики постмодернізму підкреслюють *кризовий характер постмодерністської свідомості*: апеляція до здорового глузду, притаманна критичній практиці ідеології Просвітництва, стала розглядатися як спадок "неправильної буржуазної раціоналістичності" [2:204]. Відмова від раціоналізму й освячених традицією чи релігією віри в загально визнані авторитети сумнів у вірогідності наукового пізнання призводять постмодерністів до "епістемологічної невпевненості". Можливістю найадекватнішого осягнення дійсності наділяються не точні науки чи традиційна філософія, а інтуїтивне "поетичне мислення" з його асоціативністю, образністю, метафоричністю, миттєвими одкровеннями інсайту [2:204].

Постмодернізм проникає насамперед у *сферу світовідчуття*, а не світобачення, де на першому місці не раціональна, логічно оформлена філософська рефлексія, а глибоко емоційна, внутрішньо пережита реакція сучасної людини на оточуючий її світ. Таким чином, він охоплює глобальну за своїм масштабом сферу. Видатний італійський семіотик, естетик, історик середньовічної літератури Умберто Еко вважає постмодернізм не фіксо-

ваним хронологічним явищем, а духовним станом, підходом до справи, даючи цим відповідь модернізму, що руйнував і деформував минуле. Постмодерністський варіант, на його думку, полягає у неможливості змінити чи знищити минуле, запрошує до його іронічного переосмислення. Цей стан уявляється У. Еко як стан чоловіка, закоханого у дуже освічену жінку. Кажучи "люблю тебе безумно", він розуміє: ця фраза не його, а чиясь (як натиск минулого, усього—до—нас-казаного). Вихід є: "За висловом Ліала (італ. письменниці 30-40 рр.) – люблю тебе безумно". Якщо жінка готова грати у цю ж гру, вона зрозуміє, що освідчення в коханні залишилися освідченням у коханні. Простота їм не вдається, обидва свідомо і охоче вступають у гру іронії... Все-таки їм вдалося ще раз поговорити про любов" [3:51].

Специфічне бачення світу як хаосу, позбавленого центру, логіки і ціннісних орієнтирів, що відображається у людській свідомості у вигляді ієрархічно невпорядкованих фрагментів, отримало визначення "постмодерністської чутливості" як ключового поняття постмодернізму. Важливим елементом в етичній рефлексії постмодерністів, зокрема, Д. Рюелля, Ж. Балансьє, є розмірковування про порядок і хаос Всесвіту. Оперуючи категорією "хаос", вони не хочуть миритися з хаосом як поясненням Всесвіту. Хаос переосмислюється ними як надскладний неявний порядок, що потенційно виявляється у безкінечній багатоманітності структур. І оскільки після "смерті Бога" "вичерпався" і сам суб'єкт, постмодерністське прагнення відродити його у новій якості поєднане з *пориванням до Бога*, що відчувається як душевне переживання. У цьому контексті варто навести слова П. Козловські: "Суперечка між Сходом і Заходом є, по суті, суперечкою про те, чи набуває Абсолютне своє здійснення у людстві і його авангарді – пролетаріаті (як це вважали молодогегеліанці), чи Абсолютне уже знайшло втілення ...у Сині Божому і тим самим певним чином у кожній (а не тільки в окремій) людині... постмодерн, долаючи нетерпимість модерну, повинен також допомогти подоланню нетерпимості Сходу і Заходу у сфері метафізики" [4:34].

Відкидаючи логіку Тотожного, постмодернізм у значній мірі апелює до алогічної сутності світу, доводить, що він пізнається не на основі принципу бінарності, а в результаті вживання у багатоманітність світу людей і культури. Основним у сучасній ментальній парадигмі є бажання зберегти розбіжності, не зводячи їх до протилежностей. Постмодернізм виражає езотерику у всіх формах знання, синергетичність стилів і напрямів думки; взаємопроникнення, а не відокремленість і протидію. Одним з визначальних понять даного феномену є **трансгресія** як вихід за межі можливого, спроба створення нової свідомості, що базується на таємниці, свободі, хаосі і грі, відмові від "універсально-нейтральної моралі".

Статус етики як універсальної теорії моралі у некласичній традиції філософії піддається сумніву навіть у якості можливості. Згідно позиції Фрідріха Ніцше, "етиці як науці про моральність до теперішнього часу бракувало ...проблеми власне моралі...". Те, що філософи називали "основою моралі", було "тільки вченою формою доброї віри у пануючу мораль, новим засобом її вираження" [5:996]. Альтернативою традиційним претензіям етики пропонується аксіологічно нейтральна теоретична модель моралі Ніцше на створення "генеалогії моралі", тобто реконструкції її історичних трансформацій без універсалізації системи. Натомість культура постнекласичного типу, зокрема, постмодерну, взагалі виключає зі свого семантико-аксіологічного простору конститування етики у традиційному її розумінні.

Аналізуючи даний феномен, М. Можейко виділяє наступні причини відмови постмодерної культури від традиційної етики:

- даний культурний простір проголошує себе як програмово плюралістичний і ацентричний, поза будь-якою можливістю визначення аксіологічних чи інших пріоритетів. Відбувається відмова від "метанарацій", ригористичних за своєю природою. Доктринально-нормативний характер етики унеможлиблює її існування в умовах мозаїчної організації культурного цілого, що передбачає принципові позаоцінювальне розташування і практичну реалізацію різних (аж до альтернативних і взаємовиключних) поведінкових стратегій;

- сучасна культура може бути охарактеризована як заснована презумпцією ідіографізму. Це передбачає відмову від концептуальних систем, організованих за принципами жорсткого дедуктивізму і номоетики: явище і факт набувають статусу співбуття, адекватна інтерпретація якого передбачає його розгляд як одинично-унікального без будь-яких аксіологічних шкал;

- проголошується "смерть суб'єкта", відмова від феномену "Я" у будь-яких його артикуляціях, тоді як необхідною умовою існування традиційної етики є саме феномен суб'єкта;

- метафізичність етики трансформується сучасною культурою у "постметафізичне мислення" з відмовою від презумпції логоцентризму, іманентності змісту і т.п.;

- культурна ситуація постмодерну характеризується програмовою відмовою від ідеї бінарних опозицій (добро/ зло, належне/ існуюче, аскетизм/ гедонізм, егоїзм/ альтруїзм і ін.), тому у даному ментальному просторі "немислими дуалізм чи дихотомія, навіть у примітивній формі добра і зла" (Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі) [5:997];

- сучасна культура здійснює рефлексивно осмислений поворот до нелінійного бачення реальності (принцип ризими). Спрямованість вектора еволюції у сторону того чи іншого "світу" з безліччю можливих об'єктивно випадкових. Тому біфуркації, що передують даному моменту, знімають відповідальність індивіда за здійснені у цей момент вчинки (за Ж.Дельозом, "немає більше Адама – грішника, а є світ, у якому Адам згрішив"), проте накладають відповідальність за майбутнє, що визначається вчинками індивіда тут і зараз [5:998].

В цілому, *етика у сучасному світі* можлива тільки за умови відхилення своїх традиційних базових характеристик: згідно позиції Д. Мак-Кенса, їй не слід бути "етикою, що поширює цілком готову всезагальну Істину" [5:998]. Сучасна філософія загалом орієнтується на радикально альтернативні стратегії: постмодернізм пропонує модель самоорганізації людської суб'єктивності як автохтонного процесу, без нав'язування їй зовнішніх регламентацій, обмежень зі сторони певних моральних кодексів. Йдеться, за словами М. Фуко, про "утворення

себе через різного роду техніки життя, а не придушення за допомогою заборони чи закону" [5:998]. З цього приводу Ю. Кристева вважає, що перед сучасною етикою постає питання: "які коди (звичаї, соціальні узгодження) повинні бути зруйнованими, щоб, нехай на час і з яким усвідомленням того, що сюди залучається, дати простір вільній грі негативності" [5:998]. Таким чином, авторитарності, догматизму протиставляється вільний вибір без принципу примусової "стилізації поведінки". Даний принцип актуалізується лише для тих, хто "хоче надати своєму існуванню найбільш прекрасної і завершеної форми" (М. Фуко) [5:998]. Цей підхід поділяє Е. Джердайн, акцентуючи не на виконанні загального припису, а на виключно ситуативному "людському керуванні собою" за допомогою абсолютно не універсальних механізмів. Конкретні практики поведінки осмислюються постмодерністами як продукт особливого (герменевтичного) індивідуального досвіду, спрямованого на усвідомлення й організацію себе у якості суб'єкта – своєрідної "практики існування", "естетики існування" чи "техніки себе", не підлеглої ні ригористичному канону, ні жодному загальному правилу, що щоразу вибудовується суб'єктом по-новому. Д. Мак-Кенс постулює у цьому контексті можливість етики як "відкритої" чи "множинної", де під множинністю розуміється не простий кількісний плюралізм, а принципова відмова від можливості конститування канону, тобто "множинність", яка, згідно з Ю. Кристевой, реалізується як "вибух".

Вплив постмодерністських ідей на свідомість людей сьогодення має всеохоплюючий характер. Спостерігається їх повсюдна присутність у мотивації індивідів. У результаті радикально змінюється суб'єктивний аспект сутнісних сторін діяльності людини, задається новий тип світовідчуття. На побутовому рівні сформувалося уявлення про постмодернізм як нігілізм, ірраціоналізм, реконструкцію з уявним перебільшенням духу всезагального заперечення. Хоча здебільшого за "нігілізмом" постмодерністів проступає тяжіння до плюральності та терпимості. Це зумовлено насамперед формуванням концепції "відкритої раціональності", де ірраціональне є частиною раціонального, його необхідною складовою, джерелом нових типів раціональності. Постмодернізм як новий сучасний етап розвитку філософії прагне розширити способи оволодіння дійсності за рахунок розуму, так і "іншого": ірраціонального, трансцендентального, міфологічного. Російська дослідниця Юлія Бессонова висуває положення, за яким основним у сучасній ментальній парадигмі є бажання зберегти розбіжності, не зводячи їх до протилежностей. Більше того, необхідно культивувати їх, поєднувати власну ідентичність з рівноцінною унікальністю **Іншого та Інакшого** в ім'я істинної спільності. Постмодернізм відкидає абстрактно-унікальні способи суджень і цінностей, тому особливу увагу звертає на релігію, історію, психологію і т.п., що є яскравим виявом плюральності.

Даючи філософсько-етичну оцінку сучасної людини і світу, канадський філософ **Чарльз Тейлор виділяє "три хвороби сучасності"**: індивідуалізм, експансію інструментального мислення та втрату індивідуальної свободи [6:6-11]. Варто детальніше зупинитися на "симптомах" цих хвороб для кращого розуміння моральних горизонтів у культурі постнекласичного типу загалом і постмодерну зокрема.

Одним з найвагоміших здобутків сучасності більшість людей називає свободу, формою якої виступає індивідуалізм. Попередні покоління – наші предки – живуть у чітко регламентованому всесвітньому, соціально-моральному просторі. Кожне явище природи, рослина, тварина, людина мають своє рівноцінне місце і відповідну роль у загальному "ланцюгу життя". Моральні норми надають смислу навколишньому світу та соціальній діяльності, але чітко обмежують людське життя. Сучасна свобода виступає наслідком відмови від такого загального плину: людина більше не приноситься у жертву вимогам вищих священних порядків (на необхідності чого наголошує Ф. Ніцше). Ми маємо право обирати власний спосіб життя, свідомо вирішувати, яких переконань дотримуватись; ці нові можливості, в основному, гарантовані правовими системами. Це позитиви. Проте сучасна людина залишається наодинці зі світом, без комфорту "колективної відповідальності". Викликає занепокоєння і те, що з розширенням соціальних, космічних горизонтів втрачається важливе: йдеться про так звану втрату "героїчного виміру" життя. С. К'єркегор застерігає від втрати почуття вищої мети, браку запалу, сходження до "маленьких і простих задовolenь" (А. де Токвіль), жадання жалюгідного комфорту (Ф. Ніцше). На думку Ч. Тейлора, індивідуалізм призводить до зосередження виключно на приватному житті, наслідком чого є "вирівнювання і звуження" горизонтів життя людини.

Щастя і добробут окремої особи як пріоритет досягається засобами інструментального мислення: обчислюються найекономічніші засоби досягнення мети. Це спричиняє небажані наслідки у політичному житті: відчуження від громадської сфери призводить до втрати політичного контролю у централізованому бюрократизованому суспільстві. Таким чином, ми наражаємося на небезпеку втрати політичного контролю над своєю долею: усім керуватиме "безмежна опікунська влада" [6:12]. Французький політолог і соціолог Алексіс Токвіль єдиним захистом проти цього вважає сильну політичну культуру, де цінуватиметься участь громадянина як на рівні уряду, так і на рівні добровільних об'єднань.

Постмодерністи досить гостро відчують потребу бути *терпимими і безкорисливими*. Водночас, на їх думку, за певних умов слід вміти підніматися над докорами сумління, терпимістю і безкорисливістю, володіти певним свавіллям. В основі доброчинності вбачають здатність здолати цю доброчинність. Ідея моралі втрачає для них смисл, тому що в її традиційних висновках ніколи не враховується цей момент. І оскільки, вважають постмодерністи, виявити "чисту екзистенцію моралі" неможливо, їх інтерес зосереджується на понятті **"імморалізм"**. Справжній амораліст – це людина надто "природна", яка не знає страждань і каяття, не усвідомлює зла, котрого завдає. На противагу аморалістові, іммораліст відчуває конфліктну суть людини. У ньому вже ніби генетично закладене співчуття, що не властиве ні моралісту, ні аморалісту. Зосереджуючи інтерес на табуйованих областях культури, постмодерністи особливу увагу приділяють трактуванню імморалізму як Інакшого традиційної моралі. Вони вважають за необхідне досліджувати всі "небезпечні" стани людини, щоб бачити її об'єктивно, а не в неправдивому світлі, *не приховувати людину від неї самої*.

Ці судження у певній мірі доповнюють дискусію про **істину**: вона об'єктивна, і все ж відносна. Всезагальна мораль, без будь-яких винятків, також навряд чи існує. Є ситуації і мотиви, які надзвичайно складно проаналізувати. **Зло** сприймається постмодерністами як утвердження свободи, водночас свобода цього зла для них є запереченням. Цю парадоксальну діалектику вони і намагаються відстоювати. Основним завданням постмодерністів є намір виявити зло у замаскованому під цінності вигляді. На їх думку, заклик до доброчинності у підкреслено пропагандистській формі слугує не стільки вищій справедливості, скільки інтересам владної меншості, та є виразом ідеї підкорення.

Моральне висловлювання у постмодернізмі може бути тільки недискурсивним, що виключає імперативність. Для постмодерністів дуже важлива практика "щоденності", а не моральні приписи. Адже людина як "символічна", "та, що сміється", незавершена тварина, вільна і відкрита, яка еволюціонує і інволюціонує, рухається життям без якихось орієнтирів. Возвеличення моралі, як і розуму, породжує стан "некомунікабельної індивідуальності".

Таким чином, феномен постмодернізму перебуває на даний час у фокусі філософського інтересу, про що свідчить значний масив фундаментальних аналітичних праць, присвячений даній проблематиці. Проблемно-концептуальний пошук філософії постмодернізму реалізується у руслі розвитку сучасної культури, орієнтується на дослідження найактуальніших проблем, серед яких визначне місце відводиться проблемі моралі.

Відмова від раціоналізму і освячених традицією чи релігією віри в загальновизнані авторитети, сумнів у вірогідності наукового пізнання спричинили недовіру до традиційної моралі. Специфічне бачення світу як хаосу, позбавленого центру, логіки і ціннісних орієнтирів, відображається у людській свідомості у вигляді ієрархічно неупорядкованих фрагментів. Перед людиною сучасності постає свобода вибору власного шляху – одного з багатьох (ризом) – і визначення щомиті свого майбуття (футуристична темпоральність). Нове бачення вирішення проблем етики постнекласичної філософії спричинило зміни і на соціальному та суспільному рівні. Теоретики постмодернізму (зокрема, Ч.Тейлор) застерігають від можливих небажаних наслідків звуження моральних горизонтів до індивідуальної площини.

Дана стаття розкрила нові напрями подальших досліджень в окресленому руслі, зокрема, щодо постмодерністської етики крізь призму плюральності і релятивізму.

*****

1. Лиотар Ж.-Ф. Ответ на вопрос: что такое постмодерн? / Пер. с фр. и пред. Гараджи А. // Ad Marginem'93-М.,94. –С. 304 – 323.
2. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интрада,1996. – 256с.
3. Маньковская Н. Эстетика постмодернизма. – СПб.: Алетейя, 2000. – 348с.
4. Козловски П. Культура постмодерна. – М.: Республика,1992. – 238с.
5. Постмодернизм. Энциклопедия. – Мн., 2001 – 1040с.
6. Тейлор Ч. Етика автентичності. – К., 2002. – 128с.

Матеріал надійшов до редакції 23.09.03 р.

О.Б. Радченко. Постмодернизм: попытка философско-этического осмысления современности.

В предлагаемой статье автором предпринята попытка философско-этического анализа феномена постмодернизма. Постмодернизм является одним из основных объектов исследования современной зарубежной и отечественной философии. Данный феномен связан с устранением Абсолюта. Поиск общего онтологического пространства в философии, этике, эстетике постмодернизма открывает новые возможности переоценки ценностей.

O.B. Radchenko. Postmodernism: an attempt of philosophic and ethical comprehension of the modernity.

This article deals with postmodernism as a phenomenon of philosophy. Postmodern is the epochal shift in European and world culture. The postmodernism strong point is not the reflection of Subject (Consciousness, Reason, Mind), but the pre-reflective activity of an unconscious, collective or individual. Tracing a common anthological background for philosophy, ethics, aesthetics giving way to a new outlook on shared values.